

СЛАВКО ГОРДИЋ

У КОЈОЈ ЋЕМО ВЕРИ УМРЕТИ?

О Стевану Тонтићу, првотном и потоњем

У Андрићевој Зеленој свесци из шездесетих година прошлог века, међу осталим забелешкама, исписима из књига и новина и коментарима уз понеку вуковску у обичај узету изреку, налазимо под пропратном ознаком *Нар. реч у Босни* и ову реченицу: „Никад човек не зна у којој ће вјери умријети.”

Богумили, Херцег Стјепан, турчења, католичења, присилна и вољна идентитетска преумљења, смене власти и померања граница, а посебно *збрка векова* у двадесетом столећу, укључујући и почетак текућег, као да у наведеној изреци оверавају свевидећу мудрост својствену сакралним исказима. Кад год да је срочена, ова је сетна мисао гледала и гледа како у минуло тако и у предстојеће. Отприлике онако као и једна свежија максима – „Све је предсказано у речнику”, како, у преводу Коље Мићевића, каже Валери, који је и сам имао своје *Свеске*, као и Андрић, као и Сиоран.

Да се гномски наук *народне речи* из Босне о општој неизвесности исхода наших животних путева може показати подесним и у промишљању судбинских и, посебно, песничко-поетичких преокрета у завршним деоницама појединих стваралачких путања потврђују не тако малобројни књижевни случајеви. Безмало су парадигматични заокрети Гогоља и нашег Пере Тодоровића у смеру помирења са задатим редом ствари, али и они супротни, „отпаднички”, међу којима посебну учесталост и упадљивост показују примери хлађења револуционарне вере српских писаца – у различитој идејној боји и интензитету, од Ћиласа, преко Ћосића, до Ћопића, Лалића, Селимовића и Куленовића. Посебна је, рекло би се, прича о Васку Попи, чији обрнут исход понеко, попут Свето-

зара Бркића, тумачи (и оправдава) превасходно поетичким разлозима, јер, наводно, Попин *Рез* није мотивисан политичким конформизмом већ изворно креативном тежњом да се, трагом Јејтсовог примера, учини заокрет од „света маште” и „начина обликовања”, који су следбеници злоупотребили, ка свету непосредне стварности.

Колико је овакав увод примерен поређењу песничке завршнице Стевана Тонтића (друго издање *Свакодневног смака свећа* из 2017. и прво издање *Христове луде* из исте године) са његовим првим стваралачким раздобљем (*Наука о души и друге веселе њриче*, 1970, *Наше зоре вук*, 1976, *Тајна њрејиска*, 1976, *Хулим и њосвећујем*, 1977, *Црна је мајњи неђеља*, 1983. и *Праг*, 1986), о којем је аутор овог чланка писао пре тридесетак година? Уз живу свест да свако поређење храмље, па и оно кад је реч о творевинама из истог пера, биће да ипак временска раздаљина, епохални и локални преокрети те, поготово, егзистенцијални и духовни блиски сусрет с „великом госпођом смрћу” чине упоредивим – првенствено по разликама – онoг пре са оним после, чак и кад, макар на први поглед, исти говори о истом. То сучељавање, међутим, иде овај пут уз један ризик, па и преступ. Наиме, између наслова у другој загради и оних у првој стоји четврт столећа овом приликом прећутаног Тонтићевог песничког, романијерског, есејистичког, преводилачког и антологичарског посла, чија природа и смисао зацело придају овде привилегованим сегментима потпуније, па и веродостојније значење. Ту велику мрљу у нашем видном пољу, можда ничим неоправдану, може читалац добре воље да оправда само нашом „есејистичком” жељом да ону истину *народне речи* из Босне покушамо учинити видљивијом у узајамном огледању првотног и завршног, да не кажемо тестаментарног, песничког оглашавања Стевана Тонтића.

Најпре је Тонтићев песнички глас препознаван по заматном „наслађивању постојањем”, по кликтају „земља је мој аргумент” и подсмешљивом обраћању „небесима мрачним и светлим”. Такав глас и став, изазован колико и радостан, који хули на небеске а посвећује земаљске вредности, претпостављајући материју идеји, садашњост вечности, живот литератури и елементарне радости постојања високим захтевима духовности, својевремено уочен и именован као „шарм материјализма” (А. Петров), неће се, наравно, у том колориту и жестини никад поновити у песништву зрелијег Тонтића. То поготово важи за онај неповратно ишчилели а некад неизбежни „дух места” и неспорну блискост са извесним естрадним и оншалантно-бунтовним акцентима Трифуновића, Нога и можда Сидрана. Претежнијим нам се пак чинио Тонтићев дослук с неким географски и генерацијски удаљенијим песничким гласовима (које бисмо данас, и поодавно, могли назвати, речју Ивана Лалића,

„гласовима мртвих”), посебно с песничким говором и светом, међусобно толико различитих, Васка Попе, Бранислава Петровића, Новице Тадића и Вујице Решина Туцића. С мало ризика за упрошћавање и уз будну свест да ће ова сродства доцније мање или више охладнети, рекли бисмо да је првопоменутом песнику Тонтић био близак укусом за зачудно, фантастичко и магијско, другоме култним односом према енергији и материји, трећем зоолошком мотивиком модерног баснописца, четвртом духом хуморног авангардизма, игре и антипоезије.

Рекосмо: *антипоезија!* Биће да је ипак негдашњи Тонтић, духом, темпераментом и поетиком, био ближи једној безазленој патетици ума и срца коју бисмо назвали *свейоезијом!* „Живо чудо” постојања његовог лирског јунака окружено је чудесима поезије која пребива у физикалном, вегетативном и анималном, у изворним и примарним видовима постојања и делања, нипошто (само) у речима. „Мајка прави хлеб – њена поезија прави хлеб, / ложи ватру – она се купа у ватри, кити жеравицом! / Мајка се земљом умива...” Ово су стихови из песме „Агс poetica” у збирци *Наше зоре вул*, књизи чије најбоље странице славе недомашивост и неизрецивост пуноће постојања. „Не могу да именујем коња, / не могу да кажем пса”, тако почиње песма с (карактеристичним) насловом „Клечим пред мајком коња и пса”. „Не могу да опевам камен / тако страшно као што он постојање опева”, вели Тонтић у другој строфи исте песме, да би у истој књизи посебну песму посветио управо камену, безмало као оличењу највишег, или бар најчистијег, облика егзистенције. Призивајући и нехотично, белином између стихова, толике сродне одзиве мотиву и архетипу камена у поезији и митолошким речницима, наш песник као да бива пркосно самосвојан: за разлику, на пример, од Франсиса Понжа или Васка Попе, који у камену траже унутарњу онтичку самодовољност, односно „заобљен” идеал хармоничности, Тонтић у њему види постојање-као-такво, с недомисливим ризиком незаштићености и рањивости. Отуд и тон блискости и самопрепознавања са самотним „братом у тишини”.

Песник нежне грубости, с повременим склоношћу за неке видове авангардистичке „бруталне поезије”, Тонтић потом у књизи прочишћенијег и сажетијег исказа – с насловом *Хулим и њосвећујем*, који као да амблемски сажима кључни смисао доброг дела његовог опуса – песничко посвећивање елементарних и „нижих” животних облика пропраћа „јеретичком” хулом на Творца творевине. Тако, са шалозбилном обешћу, тридесетогодишњи песник у песми „Шта понекад Бог ради” прекорева Створитеља што је не само безразложно opak, те „понекад гази дјевојчице на пријелазима”, већ и невешт, смушен и пометен властитим делом: „Воду је пустио да

отече онако / ваздух му се брже-боље распршио свуд / а Лука Тонтић, уствари мој стриц, умро му је луд". Још увек подалеко од предстојећег, истинског смака света упамћеног из детињства, са родном „кућом на брежуљку” и дирљивом утопијском вером „неписменог народа” да „брзо ће комунизам” и да је, штавише, смрт „пропала ствар”, Тонтићев песнички субјект без трунке колебања истрајава у своме спору с Небом и колективном усхиту обећањима историје. У светлу потоњег (не)реда ствари, међутим, Тонтићев преплет гротеске, хумора и лирског ганућа у надахнутом опевању завичајног света и погледа на свет добија и један нов, двоструко трагичан смисао: историја се сурово подсмехнула и наивној вери племена да је закорачило „у један од сливова Неба” и надмоћном поигравању поезије с том вером. И песник и његов свет нашли су се у зловремену неслућених полома и непочинстава које обистињује злогуко пророчанство о неизвесности вере или безверја у коме ћемо умрети.

Да ли је у поменутом шестокњижу било и знакова таквог предосећања будућности? Било би чудно да није – ако су већ песници видовитији од осталих смртника те, по оној знаној крилатици, први запажају сенке које будућност баца на садашњост. Препознатљив по карактеристичном спрегу лирске милоште и жестоке ироније, Тонтић је знан и по мотивском амалгамисању јавног и приватног, политике и интима. Отуд ћемо и знак поменутих, тескобних предосећања наћи у његовим књигама, поготово у оној шестој, временски најближој годинама зла. Ту, у *Прагу*, у наизглед шеретским „Таскањима с Брехтом”, Тонтић проблематизује лукачевску тезу да је и најгори социјализам бољи од најбољег капитализма. „Тачно”, вели наш песник, „само чему баш толика тачност / и зашто се социјализму дешава да баш он / буде најгори?” Већ у првом, сад већ давном читању пало нам је у очи како песник финим преплитањем персифлаже с одсечном једнозначношћу и у неколико других песама ефектно скида идеолошку копрену с лица стварности. Али, како тад тако и сад, дубље нас се доима циклус „Земаљски дани теку”, чије најлепше песме више казују подтекстом неголи интонацијском и гестуалном надградњом, која у овој збирци каткад поприма обележја необавезујуће естрадне ноншаланције. Ево, у целости, песме „Понекад”, једне од најбољих из тише хемисфере Тонтићевог опуса, која, што у први мах нисмо могли знати, има у вишку свог значења и ноту драматичног предсказања: „Понекад дођу пријатељи, сједимо тако // свијет хвалећи и постојање славећи. // Понекад у исто вријеме допре до нас / плач дјетета из сусједства / глас о строгим пресудама / те морамо одмах да оповргнемо / оно што је малочас, без разлога, / излазило на наша уста. // Понекад не говоримо ништа / гледамо се / и смјешимо. // Понекад

нам око срца / короне страха бљеште // А понекад моја жена каже / *Хајдемо одавде*”.

Хајдемо одавде... У љутом времену, које сад прекорачујемо, Стеван Тонтић се, како читамо у свежој биобиблиографској белешци, после вишегодишњег егзила у Немачкој (1993–2001), претежно у Берлину, вратио у Сарајево, где је живео као професионални књижевник до маја 2014, када се настанио у Новом Саду, на чијем гробљу су му пријатељи Тишма, Ивков, Деспотов и Туцић. „Кроз земљу са чистим лицем” управо је прошао и Света Кољевић. Тако се, у песми из *Христове луде*, расељава и осипа „српска Атина”, у којој је песник, својевремено, уз поменуту збирку *Наше зоре вук*, објавио и *Избране њесме* (1995), као и, не тако давно, песничку књигу *Светио и њроклеио* (2009). Плодан, превођен, награђиван у земљи и туђини, али и странствујући, на различите начине, и овде и тамо, песник нам се сад јавља књигама из Бањалуке и Београда.

Први утисци, које свагда ваља проверити другим читањем, као да у свему супротстављају овог потоњег оном раном Тонтићу. Човек који пева после рата, са спаљеном кућом која се још само у сну указује у оном митском светлу детињства, коме су сродници и пријатељи променили светом или вером, који је милошћу случаја преживео страхове, сумњичења и претње смрћу у граду у коме су пуцњи и јауци свакодневни декор, песник обележен и измењен таквим удесом не може ни о себи, ни о свету, ни о Створитељу мислити и певати као што је мислио и певао. Иза негдашње ватре духа и крви остали угарци и угрушци, иза кликтаја опора скепса, иза игре збиља која не зна за шалу. Поезија више није у свему, укључујући, као некад, пса, коња и камен, који су опевали постојање речитије неголи сам песник. Поезија није ни свечаност духа, ни осамостаљена енергија језика. Она је сад сведочење, растрезњујуће сећање, песниково самопропитивање и строга запитаност (без илузија) о човеку, човековом свету и тешко докучивој вољи Творца. Поезија се сад унеколико и самој себи подсмева, али не више (нео)авангардистичким саморазарањем конвенција већ безмало школским воспостављањем образаца строфе и слика. При чему, дакако, ружење света не може без повремениг ружења језика који га улепшава, па Тонтићева рима неретко бива хотимично бурлескна или пак инструментализована било као печат доказном поступку на крају строфе или песме или као епиграмска поента.

Међу шездесет пет песама и прозних записа има, додуше, у *Свакодневном смаку светиа* и светлих тренутака вере у људску доброту, у љубав жене (која је ваљда једини апсолут песниковог универзума), као и поетско-путописних сведочанстава о азилантима који каткад имају срећу да се нађу у топлом окружју где „Први

се свијет од Трећег не дијели”. Као и раније, Тонтић и сад понекад запева о завичају, али ређе у тону срдачног хумора неголи у знаку законитих дезилузија проживљених у „пакленим годинама ране младости” или пак оних малих раних јада чији спомен уме да „малчице подмлади” душу окорелу потоњим истинским трпљењем. Биће ипак да ћемо ову књигу онајпре памтити по сликама општег зла нашег доба, макар њихов рам понекад имао релаксирајућу боју досетке, анегдоте или филозофске реминисценције на непромењивост људског удеса од Сократа и Диогена до наших дана, посебно потврђивану прогнаничким судбинама Овидија, Дантеа и Манделштама. Песници су, поготово они са Балкана, осуђени да пишу „о страхотама / вјечно живог, самообнављајућег рата”, мада у нашем случају „три су опречне приче шта се то са нама зби”. Наш песник није сигуран који је од два могућна смака света извеснији – онај од „перманентног смакнута, / Које је постало пробављиво и прихватљиво”, или онај од „космичког потреса / У којем ће праведна пресуда пасти / И на циркус се спустити завјеса”, како нагађа и сновиди песма чији је наслов и наслов књиге. Песник који се, пре коју деценију, кликтаво наслађивао постојањем, сад, у неразрешивим недоумицама, гледа различита лица зла. Овдашњег или небеског? Мистериозни гелери роваре по његовим списима и књигама. На плочнику локални вођа и врли му побочници понижавају и унакажавају локалног старог мудраца, поштедевши му језик – „Од воље му да вјечно лаје и лаје”. Ни мајка чијег је сина јединца усмртио снајпер на сред улице нема одговор на питање о пореклу и смислу зла: „Питала сам се и питаћу се / Све до гроба, / Зашто нам Бог оста скривен / У својој тврђави, / И зашто ме, као најцрњу грешницу, / Тако окрутно проба?”

Наведена строфа је из песме „Стријела” у књизи *Христџова луда*, песме коју бисмо морали доживети као потресну и дирљиву кад би те естетичке категорије имале основа у апсурдном свету безразложног зла и недокучивог смисла. У свету у којем, како казује у своме самоговору страдалник из песме „Рат, редовно стање”, у непосредном суседству „Стријеле”: „Нисам могао јасно да утврдим / Ни ко су ни шта су, / Ни откуд долијећу сви ти ударци. / Стално су мијењали маске и униформе, / Час су били фашисти, / Час опет хуманитарци.” *Христџова луда* је књига и Тонтићу својственог саговорништва – овај пут, и овим редом, са Кајоко Јамасаки, Ангелусом Силезијусом, А. Б. Шимићем, немачким песником Кунертом, Лао Цеом, Витменом, Дикинсоновом, Чарлсом Симићем, Васком Попом, Барухом де Спинозом (кога је запао цео циклус), Скендером Куленовићем, Осипом Манделштамом, Езром Паундом, Андрићем, Бранком Миљковићем, Данилом Кишом, Орфејем и Еуридиком,

Одисејем и Пенелопом, те, на крају, Милошем Видаковићем. Књига је и полилог знаних и анонимних страдалника из затвора и са слободе, и сећање на живе и мртве сроднике, и споменик за живота подигнут „насмрт вољеној” жени. Иза привидне разноликости мотива и имена стоји, међутим, сталност питања „о животу и смрти” (које је Пастернак покушао да постави Стаљину), о Богу и Сатани, смрти и бесмртности, смислу и бесмислу, изоштрених тзв. граничним ситуацијама дословне патње у дословно стварном свету, у којем је, рецимо, недоступан луксуз или пуки мехур од измозгане пене оно Бодријарово разглашено учење како симулакрум не заклања истину него одсуство истине и како је илузија и објективна стварност и субјективна свест.

Ко зна! Можда све забележено ваља довести у сумњу, па можда и прецртати, после петог читања „Христове луде”, циклуса по коме је насловљена последња Тонтићева књига. Тих петнаест песама су песниково свођење рачуна, или *завештање*, ако то не звучи патетично, или нешто ипак одсудније од „мајушног апокрифног јеванђеља”, како је већ насловљена песма од свега четири стиха у претходној књизи. Сад Тонтићев лирски јунак, на трагу давнашњих богоугодника који су Христа ради врлину и ум маскирали чудаштвом и тобожњим незналаштвом, казује своје виђење света, Бога и човека са стајне тачке одласка из земног живота. Зачудан и оностран, с дучићевским погледом на света оба, овај се песнички говор тешко да парафразирати. Ево могућног, неминовно кривотворитељског сажетка, стегнутог у неколико реченица. Најпре је изречена захвалност Богу и Сатани за невиђене страхоте и дивоте боравка међу убицама и живим свецима. Потом је шареним и бучним омамама чулног живота претпостављена глувоћа и слепоћа, иза којих остаје траг упоредив са оним који муњевито исписује ластин реп. Трећа се песма, насупрот сваком бекству и узлету, осведочује о тврдини земног бедема, у који је песнички субјект урастао и стасом и гласом. У четвртој је исказана сила жудње за проникнућем у суштину живота, чак и по цену погубљења. Пета открива неразрешиво двојство у клатну благослова и проклетства виших сила. Потом се над великим тајнама Универзума узвисују и потанко ређају мала а дивна чуда геометријских слика и тела. У седмој песми, насловљеној као и циклус, као и књига, Христова луда не бежи од бола, знајући да и она Христа боли. Затим је, у римованим једанаестерачким дистисима, опевана богочежњива жеђ, што јача то неутољивија, и богопорицање, што смелије то ближе величању. Наредна песма параболнично показује како пред тврдим божјим градом у срцу пада свака опсада и свака сила. У десетој песми, опет логиком парадокса, срце бегунца, у општем бешчасћу, налази

мање слободе на слободи него у затвору. У једанаестој, упркос доличнијим и вишим наканама мајке, оца и Творца, песнички субјект се препознаје као хитац у празно. Потом следи молба за паука да треби зунзаре од речи у мрежи песниковог рукописа. А у три завршне песме симболичка вертикала исповедног *ја* сеже изнад аутопоетичке теме: у једној га по одласку са света толиких пријатеља смрт више не боли нити до ње држи, у другој у сновима страхотно бучног Нечастивога савладава нечујни, јаки Бог, док га у трећој, закључној и стога привилегованој, изненађује заповедни нагон глади за земаљским плодовима – док сахне brazда стазе што води у небеса.

Оваквим огољавањем мотивске окоснице једног заветног песничког венца – с толиким огрешењима о суптилност његове поетске семантике и, посебно, амбијенталну боју у њу уплетених изричитих и алузивних знакова стварности – настојимо да макар овлашно оцртамо њихање клатна у Тонтићевом виђењу света и његових земаљских и небеских, божанских и сатанских, историјских и вечних, надисторијских, немерљивих сила што витлају човековим бићем и удесом, у овим песмама махом обзнањеном суровом дијалектиком парадокса и апсурда.

Колика ли је само раздаљина између овог и оног негдашњег, кликтавог, путог и у свим правцима разиграног Стевана Тонтића! И није ли његово дело репрезентативан отисак наших злосрећно специфичних узлета и суноврата у епоси која се руга свакој нади и свакој вери!

Фебруар '18.